

مقاله پژوهشی

واکاوی قدرت در تولید قالی‌های بی‌بی‌باف منطقه چالش‌تر

افسانه قانی^۱، بهاره براتی^۲، محمد مهرنیا^۳

۱. دانشیار گروه فرش، دانشکده هنر و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، ایران.

۲. استادیار گروه هنر، دانشگاه حضرت معصومه (س)، قم، ایران.

۳. استادیار گروه طراحی و چاپ پارچه، دانشکده هنر، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۲

چکیده

فرش یکی از اصیل‌ترین هنرهای سنتی ایران به‌شمار می‌رود که مطالعه و بررسی آن نشان می‌دهد در پس‌صورت زیبا و چشم‌نواز آن نظام‌های قدرت و گاه بی‌رحمی وجود دارد، که نقش به‌سزایی در اوج و افول آن دارد. منطقه چالش‌تر از توابع استان چهارمحال و بختیاری در جغرافیای فرش ایران، مملو از اتفاقات گفتمانی است که تنها در سایه توجه به فرامتن، بافت و زمینه ایجاد متن قابل‌بررسی هستند؛ در این خصوص بی‌بی‌ها گروهی از بانوان تأثیرگذار به‌عنوان یک میکروفیزیک قدرت در تولیدات قالی‌های بی‌بی‌باف، نقش به‌سزایی داشتند. میکروفیزیک قدرت، جریان‌های کوچک و ریزقدرت‌هایی هستند که در سطوح کوچک‌تر و پنهان جامعه، به شکل‌های بوروکراتیک، انضباطی و روانی منتشر و بازتولید می‌شوند. در عصر قاجار میکروفیزیک‌های قدرت نقش مهمی در تحولات سیاسی و اجتماعی داشتند. قدرت بانوان خوانین بختیاری در چالش‌تر، در ادامه قدرت بانوان دربار، عامل اصلی خلق و تولید ژانر خاصی از قالی در این منطقه شد، که به همین نام قالی‌های بی‌بی‌باف، شهرت دارند. مهم‌ترین ویژگی‌های قالی‌هایی که به دستور بی‌بی‌ها بافته می‌شد، این بود که با تحولات فرهنگی و سیاسی همراه و صورت‌بندی‌های معرفتی و گفتمانی را در دل خود جای داده است. واکاوی نقش بی‌بی‌ها به‌عنوان یک ساختار میکروفیزیک، در قالی بی‌بی‌باف مسئله این پژوهش است، که سعی شد با بررسی عوامل سیاسی جاری در نظام قدرت خوانین بختیاری، علت شکل‌گرفتن ریزقدرت بی‌بی، بررسی و سپس نقش‌سازنده بی‌بی‌ها به‌عنوان یک نهاد قدرت در تولید قالی مورد پژوهش، قرار گیرد. لذا سؤال اصلی پژوهش این است که نقش قدرت بی‌بی‌ها در تولید قالی‌های معروف به بی‌بی‌باف به چه نحوی بوده است؟ در این جستار با استناد به مبانی نظری مفاهیم قدرت نزد میشل فوکو تحولات قالی بی‌بی‌باف، در قالب قدرت-مقاومت، قدرت-دانش و قدرت-رابطه در ذیل گفتمان قدرت فوکو، بررسی و تحلیل شدند. نتیجه قابل‌تأمل این بود که قدرت اقتصادی، سیاسی و مدیریتی بی‌بی‌ها یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده این نوع قالی‌هاست.

واژگان کلیدی: قدرت، میکروفیزیک، بی‌بی‌ها، قالی‌های بی‌بی‌باف، فوکو.

مقدمه

قدرت در جوامع انسانی موجب کنش و واکنش‌های گاه بسیار پیچیده‌ای است. مبارزه، تسلیم، بهره‌بردن و امثال آن کنش‌هایی است که انسان نسبت به قدرت می‌تواند داشته باشد. جوامع بشری «متشکل از شبکه‌های چندگانه

و متقاطع فضای اجتماعی قدرت هستند و قدرت وجه گریزناپذیر روابط انسانی است که بسیاری از روابط ما از جمله روابط اجتماعی، خویشاوند، جنسیتی و کاری را تحت تأثیر قرار می‌دهد» (نظری، ۱۳۸۶، ۱۲۵ و ۱۲۶). نزد فوکو دو انگاره کلی در خصوص قدرت وجود دارد: انگاره اقتصادگرایی که قدرت در آن همچون کالایی قابل‌تصاحب

این است که منطقه چالش‌تر به مثابه ساخت قدرت، دارای نشانه‌های سخت‌افزاری همچون نظام‌خان سالاری، معماری قلعه‌ها، توجه به بانوان خانواده‌های خوانین (بی‌بی‌ها) و ... است که بر سلیقه و اقتصاد بومی می‌تواند اثرگذار باشد.

اگرچه فوکو از ارائه طرحی مشخص از نهادهای اجتماعی و سیاسی برای درک سیاست معاصر در ایجاد، خلق و زاینده‌گی امتناع ورزیده است اما می‌توان با استناد به نظرات وی به اهمیت کارکرد روابط قدرت در مکان‌ها و شیوه‌های غیرمنتظره در تولید و خلق استناد کرد. علت اصلی پید جهت اعمال قدرت بی‌بی‌ها در تولید قالی، به این دلیل است که برای قالی‌بافی همیشه نیاز به سازوکار مفصلی بوده و از سمت بافندگان قابل‌تأمین نبوده است. هزینه‌های اولیه برای برپا کردن دار قالی به‌نحوی بوده که باعث شده بود، در تولید قالی در ایران همیشه نظام قدرتی که صاحب اختیار و سرمایه است، با استخدام بافنده و پرداخت حقوق ناچیزی به وی به تولید ذهنیات خود در قالب رنگ و نقش بپردازد. از این رو باید اذعان داشت که فرش از مهم‌ترین آثاری است که هم در خلق آن و هم در نقوش آن می‌توان آثار نظام قدرت را ملاحظه کرد. مسئله قدرت، به‌ویژه با رویکرد به موضوع و محتوا، یکی از موردتوجه‌ترین مسئله‌های شایسته بررسی در این آثار است؛ در ایران در هر منطقه جغرافیایی یک نظام قدرت تأثیرگذار وجود دارد که برآیند فراگیر مفروض آن، با تمام تاریخ، فرهنگ و ساختار اجتماعی جامعه ایران، هماهنگ و هم‌سنخ است. در این میان قالی‌های بی‌بی‌باف که در استان چهارمحال و بختیاری در دوران قاجار تولید می‌شدند، دارای نشانه‌هایی از قدرت بانوان خوانین بختیاری در دل خود هستند که آنها را شایسته این پژوهش می‌کند.

از این رو در این پژوهش با بررسی جایگاه بی‌بی‌ها در نظام سیاسی خوانین قاجار، ابتدا آنها را به‌عنوان یک نهاد قدرت معرفی و سپس به تحلیل نموده‌های ثبت سلیقه بی‌بی‌ها، در قالی‌هایی که به خواست و حمایت ایشان خلق شده، به‌عنوان یک متن، پرداخته خواهد شد. انتخاب قالی‌ها به‌صورت هدفمند و براساس فراوانی طرح آنها بوده است.

پیشینه تحقیق

در پی تحقیقات انجام‌شده حول مسئله این پژوهش، «واکاوی نظام قدرت در تولید قالی‌های بی‌بی‌باف» چنین استنباط می‌شود که تاکنون و آن‌گونه که باید در این حوزه تحقیقات منسجمی انجام نشده است؛ نیاز به بازخوانی جایگاه و اهمیت زنان در تاریخ معاصر ایران، از موضوعات بااهمیت در پژوهش‌های معاصر است. افسانه

است و انگاره غیراقتصادگرایی که قدرت چیزی مبادله‌ای نیست؛ بلکه امری است که اعمال می‌شود. در این انگاره قدرت از جنس زور و سرکوب بوده و غرایز و طبیعت افراد را سرکوب می‌کند. از این منظر همچنین قدرت عامل پیاده‌سازی و ایجاد رابطه نیرو است «قدرت رابطه عمل روی عمل است» (فوکو، ۱۳۸۹، ۴۲۵). از این جمله می‌توان دریافت که قدرت از سنخ رابطه است، نه یک چیز عینی. همچنین اینکه قدرت بر اعمال وارد می‌شود «کنشی است برکنش، برکنش‌های احتمالی یا بالفعل، آتی یا کنونی» (همان، ۴۲۵)؛ که مسلماً بر عنصر دیگری وارد می‌شود و نیرویی از پاسخ‌ها و اثرها گشوده می‌شود که قدرت تحت اعمال درون آن اقدام به عمل می‌کند (همان، ۴۲۶). قدرت همیشه از سوی حکومت اعمال نمی‌شود، بلکه در تمام شئون جامعه جاری و ساری است؛ به‌عبارت دیگر، تأثیر قدرت به‌صورت میکروفیزیک‌های گوناگون اعمال می‌شود و در تمامی ساختار جامعه هم قابل مشاهده و هم نامحسوس است. «میکروفیزیک قدرت، ریزقدرت‌ها و جریان‌های نسبتاً کوچک قدرت هستند که به شکل‌های مختلف و با فراوانی قابل‌توجهی وجود دارند. میکروفیزیک‌های قدرت لزوماً مانند سلطه محسوس و تعریف‌شده نیستند و به شکل‌های انضباطی، بوروکراتیک و روانی منتشر و بازتولید می‌شوند» (مرادی، ۱۳۹۴، ۱۷۰). فوکو چهره‌های قدرت را در «میکروفیزیک قدرت» بررسی و این‌چنین به تحلیل قدرت می‌پردازد:

- قدرت به هیچ وجه به یک مکان خاص انحصار ندارد؛ بلکه در تمامی شئون زندگی در جامعه مدرن ریشه دوانده است. به عبارت دیگر، قدرت یک نقطه مرکزی ندارد.

- قدرت اگر چه در اختیار درآورده نمی‌شود ولی بر کوچک‌ترین عنصر جامعه اثرگذار است.

- قدرت الزاماً از روابط اقتصادی نشأت نمی‌گیرد و آن را نمی‌توان در رابطه با خودمختاری و وابستگی درک کرد.

- همه چیز و همگان در مدار قدرت می‌چرخند، ساختارهای قدرت همواره پویا و سیال اند (Foucault, 1985, 12).

قدرت نزد فوکو با اعمال زور متفاوت بوده و سازنده و پیش‌برنده است. در دوران قاجار سیستم خان‌سالاری به‌عنوان نظام قدرت، نشانه‌های زیادی هم به لحاظ نرم‌افزاری و هم سخت‌افزاری همچون، اقتدار حکومتی، اقتصادی و ساختار بوروکراتیک در مناطق جغرافیایی ایفا می‌کردند که تأثیر آن را در تولیداتشان می‌توان به‌وضوح مشاهده کرد. از این رو پرسش اصلی نوشتار پیش‌رو این است که میکروفیزیک قدرت بی‌بی‌ها، در چه ابعادی در منطقه جریان دارد و چگونه نشانه‌های خود را به نمایش می‌گذارد؟ فرض اصلی

دست‌باف دوره قاجار و پهلوی با رویکرد فوکو» طراوتی محجوبی، کاتب و کشاورز افشار (۱۴۰۱)، به مسئله هویت فرهنگی زنان در حوزه فرش دست‌باف و مفصل‌بندی عناصر مؤثر این گفتمان در ایران دوران قاجار مؤخر و پهلوی اول پرداخته‌اند. در این پژوهش، با تکیه بر نظریه دیرینه‌شناسی فوکو، زن در ارتباطش با فرش دست‌باف از سه منظر ذهنی، عینی و موضوع اثر تحلیل شده است.

تمایز این مقاله با دیگر پژوهش‌ها این است به صراحت به ابعاد نظری قدرت در روند خلق متن پرداخته شده و به‌صورت موردی به بیان نمودهای سلیقه بانوان قدرت در اثر پرداخته است.

مبانی نظری

تحلیل رابطه قدرت و چگونگی خلق آثار از اصول پارادایم پساساختارگرایی بهره می‌گیرد. فهم نقش قدرت در این مسیر، تحلیل قدرت است که مبتنی بر «درک وجه تولیدی قدرت، تنظیم‌کنندگی آن و ماهیت غیرمتمرکز، شبکه‌ای و پراکنده در تمام وجوه جامعه است» (نظری، ۱۳۹۰، ۳۴۵). قدرت در نزد فوکو «یک رابطه است و یک چیز ملموس نیست. رابطه بین افراد، رابطه‌ای است که مستقیم یا غیرمستقیم می‌تواند رفتار افراد را تبیین کند. شکل عینی هر قدرت چیزی است که می‌توان نام حاکمیت را به آن اطلاق کرد و این همان چیزی است که می‌تواند جامعه، گروه، اجتماع و فردی را اداره کند. اداره شدن در نزد فوکو این است که بتوان رفتار کسی را تبیین کرد، آن هم براساس استراتژی‌هایی که شامل یک سری تاکتیک هستند» (فوکو، ۱۳۸۹). در تعریف فوکویی از قدرت، برخلاف نگاه کلاسیک، نظام قدرت صرفاً منفی و سرکوبگر نیست. فوکو ضمن بررسی تعریف سنتی و کلاسیک قدرت، در مقام یک فیلسوف سعی کرده به تعریف مجدد مفاهیم قدرت بپردازد و آنها را در یک شبکه جدید بازنمایشی کند. در این نظام شبکه‌ای اولاً، قدرت اعمال می‌شود بدین منظور که «قدرت، یک استراتژی است تا یک مایملک و اثرات آن را نه در قالب نحوه تصاحب، بلکه در قالب آرایش‌ها، مانورها، تاکتیک‌ها، تکنیک‌ها و عملکردها می‌توان مشاهده کرد. قدرت اعمال می‌شود تا تصاحب» (دلوز، ۱۳۹۲، ۴۹). در تحلیل فوکو، قدرت به معنای عملی است که موجب تغییر و یا جهت‌دهی به رفتار دیگران می‌شود؛ بنابراین «قدرت نه داده می‌شود، نه مبادله می‌شود و نه احیا، بلکه اعمال می‌شود و تنها در کنش وجود دارد» (Delanty, 2003, 39). فوکو درصدد توجه به چگونگی قبضه یا تصاحب قدرت نیست، بلکه به چگونگی اعمال، اجراء و اثرات آن

نجم‌آبادی (۱۹۹۸)، در مقاله خود، سعی کرده تا به نقش زنان در تاریخ معاصر ایران توجه کند. دلریش (۱۳۷۶) در مطالعاتش در مورد زنان عصر قاجار، بر نقش مهم زنان در بخش تولید (همچنین بخش‌های غیر تولید) در هر دو قسمت تولید خانگی و صادرات تأکید دارد؛ اما نکته حائز اهمیت این است که سازوکار تولید در این عصر متناسب با مناسبات سیاسی و اجتماعی، مشمول پارادایم‌های جاری در عصر خود است. آنچه این پژوهش را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌کند پرداختن به میکروفیزیک‌های قدرت در بین بانوانی است که تأثیر به‌سزایی در تولید و صادرات دارند؛ لذا پیشینه موضوع موردنظر این تحقیق در دو قسمت: ۱. نظام قدرت فوکو و ۲. قالی‌های بی‌بی‌باف به‌صورت خلاصه معرفی می‌شود.

در حیطه نظام قدرت: ترجمه‌های زیادی از مکتوبات فوکو انجام شده اما در خصوص تحلیل گفتمان قدرت در حوزه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی که منجر به تولید و تحول رفتار انسانی خاص یا تولید متن جدید شده است، می‌توان به منابع زیر اشاره کرد:

- مهرداد نوابخش و فاروق کریمی (۱۳۸۸)، در نشریه مطالعات سیاسی به واکاوی جایگاه مفهوم قدرت در جامعه و سیاست به‌طور مبسوط پرداخته‌اند. «تحلیل مناسبات قدرت در اندیشه میشل فوکو» عنوان مقاله دیگری است که علی‌اصغر داوودی (۱۳۹۰)، ضمن اینکه خاستگاه فکری میشل فوکو را بررسی می‌کند، به مفهوم قدرت و روابط آن با آزادی و دانش نزد این متفکر پرداخته است. فاتح مرادی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «بازنمایی ساخت قدرت در فضای دانشگاه» میکروفیزیک‌های قدرت در دانشگاه را با تکیه بر میزان اهمیت دانش - قدرت و ایدئولوژی بررسی کرده است.

- در حیطه قالی‌های بی‌بی‌باف می‌توان به این منابع اشاره کرد. قانی (۱۳۹۸) در قسمتی از کتاب خود با عنوان «تحلیل فرهنگی قالی خشتی چالش‌تر» به معرفی قالی‌های بی‌بی‌باف از حیث ساختاری و ارائه چند نمونه تصویری از این نوع قالی‌ها پرداخته‌اند؛ اما از بعد نظام قدرت به موضوع پرداخته نشده است. جهانبازی جونقانی (۱۴۰۰)، در پایان‌نامه ارشد خود با عنوان «نخ‌های آویخته از دار»، در قسمت تاریخچه قالی‌بافی در استان چهارمحال و بختیاری اشاره‌ای بسیار مختصر به قالی‌های بی‌بی‌باف داشته و صرفاً به این مطلب اشاره کرده که این نوع قالی‌ها را منحصرأ بی‌بی‌ها که از امکانات مادی بالایی برخوردار بودند، می‌بافتند؛ اما هیچ‌گونه اشاره‌ای به قدرت بی‌بی‌ها نشده است. در مقاله «گفتمان هویت فرهنگی زنان در فرش

تولید قالی می‌کردند. از آنجاکه بی‌بی‌ها، قالی‌ها را جهت مصارف شخصی، هدیه به فرزندان یا در قالب سوغات به خوانین شهرهای دیگر و حتی برای سران کشورهای اروپایی تولید می‌کردند، مواد اولیه را از مرغوب‌ترین مواد انتخاب و طرح‌ها را نیز با دقت سفارش می‌دادند؛ به همین منظور قالی‌های بی‌بی‌باف، ارزش بالایی به خود گرفتند و به زودی در سراسر منطقه مشهور شدند (نصرالهی، ۱۳۹۱، شبانیان، ۱۳۹۱ و نصوحی، ۱۳۹۱). نصوحی از تاجران قالی‌های چالش‌تری معتقد است که قالی‌های بی‌بی‌باف، محصول رقابت بین مادرشوهر و عروس است. بدین نحو که هرکدام سعی در بافت، بهترین قالی داشتند که در نهایت به خاطر تجربه کاری بیشتر، پیروزی با مادرشوهر بود، بدین سبب به این نوع قالی‌های بافته شده، بی‌بی‌باف می‌گفتند (نصوحی، ۱۳۸۷). بر این اساس منظور از قالی بی‌بی‌باف، قالی‌هایی با کیفیت بسیار بالایی بودند که با سرمایه خوانین و قدرت و نظارت بی‌بی‌ها با بهترین مواد اولیه (پشم دست‌ریس و رنگرزی کاملاً طبیعی و باثبات)، استفاده از شیوه تب‌کو^۱ و بهترین بافنده‌ها در کارگاه‌های قالی‌بافی واقع در قلعه‌ها تولید می‌شدند. کارگاه‌هایی که امضای بی‌بی را داشتند و به نوعی برند منطقه محسوب می‌شدند. این قالی‌ها توسط بافندگان گمنامی بافته می‌شد که از این رهگذر تنها مشقت و تحمل سختی‌ها با اندکی دستمزد، اغلب تپ^۲ به تپ^۳ و در پایان روز توسط بی‌بی‌ها یا پاکارهای بی‌بی‌ها به آنان تعلق می‌گرفت.

– قالی‌هایی که با سرمایه شخصی توسط بافندگان چالش‌تر بافته می‌شد که از لحاظ تکنیک بافت، مواد و مصالح اولیه هم‌سطح یا بالاتر از قالی‌های گروه یک اما فاقد لفظ بی‌بی‌باف بودند. این نوع قالی‌ها توسط کلیمی‌های اصفهان خریداری و به خارج از کشور صادر می‌شده است (نصوحی، ۱۳۹۲).
 فرق عمده ای که این نوع قالی‌ها با قالی‌های بی‌بی‌باف هم زمان خود داشتند این بود که بافندگان چالش‌تر به دلیل غم، رنج، کار، تلاش فراوان و تحمل سختی‌های زندگی، بیشتر از رنگ‌های تیره استفاده می‌کردند ولی در قالی‌های بی‌بی‌باف به علت متمول بودن سبک زندگی خوانین و به تبع آن بی‌بی‌ها و ارتباط فرهنگی که خوانین با دولت‌های غربی و شهرهای دیگر داشتند، بیشتر از رنگ‌های روشن مانند آبی روشن، سفید، کرم و نارنجی استفاده می‌کردند؛ اما سؤالی که ممکن است به ذهن متبادر شود این است که اساساً قالی‌های بی‌بی‌باف به چه منظور تولید می‌شدند؟ در منطقه چالش‌تر قالی‌ها با کاربردهای متفاوتی همچون مصرفی، تزئینی، مناسکی، اقتصادی و اجتماعی تولید می‌شدند. قالی‌ها با کاربرد مصرفی خود به زیرمجموعه‌هایی

در ارتباط مستقیم و بلاواسطه با آنچه می‌توانیم سوژه یا ایژه قدرت بنامیم، توجه می‌کند» (Smart, 1994, 9). دوماً قدرت، مولد است؛ البته «چیزی که برای فوکو اهمیت دارد، نشان دادن این نکته است که سوژه مخلوق قدرت است، یعنی سوژه مخلوق سازوکارهای میکروفیزیک قدرت و فرآیند به‌هنگارسازی است. بر این اساس فرد واقعیتی است که پرورده فن‌آوری‌های ویژه قدرت در قالب تکنیک‌های انضباطی است» (هیندس، ۱۳۸۰، ۱۳۴).

روش تحقیق

با تکیه بر نظریه میکروفیزیک قدرت در آرای میشل فوکو، قدرت امری سازنده است که فقط به دولت و نهادهای سیاسی آن محدود نمی‌شود؛ بلکه در همه اجزا و افراد به اشکال گوناگون وجود دارد. در این پژوهش، متن (قالی بی‌بی‌باف) به‌عنوان محصول یک گفتمان زنانه در دوران قاجار تحلیل شد. در واقع قالی‌های بی‌بی‌باف که محصول نظام قدرت و براساس نفوذ و قدرت بی‌بی‌ها تولید شده بودند تحلیل شدند تا مشخص شود میکروفیزیک قدرت زنانه چگونه در متن آثار خود را ثبت کرده است؛ از این رو روش تحلیل در این پژوهش، تحلیل متن است لذا ضمن احتراز از پرداختن به گفتمان قدرت زنان در دوران قاجار و ایجاد گفتمان هژمون شده و به حاشیه راندن گفتمان‌های دیگر، خوانش متن با استفاده از این نظریه مدنظر قرار گرفت. در حقیقت روش تحقیق تحلیل محتوا و واکاوی نقش قدرت در پیدایش و تولید رفتار، اثر و متن است.

بحث

• قالی‌های بی‌بی‌باف

منطقه چالش‌تر از گذشته تاکنون یکی از مناطق با سابقه در زمینه بافت قالی با انواع طرح‌ها است که اکثریت خانواده‌ها به‌خصوص در گذشته به این حرفه اشتغال داشته و دارند. پس از تحقیقات میدانی از مطلعین چنین استنتاج شد که قالی در چالش‌تر به دو صورت تولید می‌شد:

– قالی‌های بی‌بی‌باف یا فرمایشی که به دستور و نظارت بی‌بی‌ها در قلعه‌های خوانین تهیه می‌شدند. این نوع تولیدات گروهی از قالی‌های درجه یک، عالی و تمام‌عیار هستند که در منطقه چالش‌تر، توسط بافندگان گمنامی بافته می‌شدند که اکنون بعد از گذشت سال‌ها از بافت این نوع قالی‌ها، نامی از بافنده آن برده نمی‌شود و فقط به نام بی‌بی‌باف شهرت پیدا کرده‌اند؛ درحالی‌که بی‌بی‌ها از فنون قالی‌بافی بی‌اطلاع بودند و صرفاً به‌خاطر قدرت و موقعیت اقتصادی و اجتماعی که در دربار خوانین داشتند، اقدام به

تصویر ۱. قالی خشتی محرابی بی‌بی‌باف. مأخذ: قانی، ۱۳۹۸، ۹۱.

تصویر ۲. قالی بی‌بی‌باف قالی سرو و کاج. مأخذ: مجموعه اتحادیه تعاونی‌های فرش دستباف روستایی استان چهارمحال و بختیاری، ۱۳۸۸.

همچون قالی‌های نشیمن و قالی‌های هدیه قابل تقسیم‌بندی هستند (قانی، ۱۳۹۷، ۱۷۴) که قالی‌های بی‌بی‌باف زیرمجموعه قالی‌های هدیه محسوب و در اندازه‌های بزرگ پارچه همچون ۱۲، ۲۴ و ۳۵ متری، با استفاده از دارهای زمینی و تکنیک تب‌کو بافته می‌شدند. این نوع قالی‌ها جهت هدیه به فرزندان به‌خصوص جهیزیه دادن به دختران بی‌بی‌ها نیز بافته می‌شد؛ چنانچه بی‌بی‌خدیجه (خواهر خدارحم‌خان یکی از خوانین چالش‌تر) پس از ازدواج و مهاجرت از چالش‌تر به شلمزار یکی از قالی‌هایی بی‌بی‌باف را به این منطقه برده و باعث انتقال یکی از طرح‌های بی‌بی‌باف به منطقه شلمزار شد. خوانین منطقه چالش‌تر با خوانین سایر نقاط کشور به‌خصوص کرمان و اصفهان نیز مراوداتی داشتند که هر از گاهی قالی‌هایی به سبک بی‌بی‌باف چالش‌تری به این خوانین هدیه داده می‌شده است. همچنین در پی مسافرت‌های خوانین به کشورهای همچون انگلیس، از چنین قالی‌هایی به‌عنوان سوغات استفاده می‌کردند.

• طرح و نقش قالی‌های بی‌بی‌باف

طرح قالی‌های بی‌بی‌باف همیشه به‌صورت تک بوده و با عالی‌ترین مواد اولیه بافته شده‌اند؛ اما یکی از عمده‌ترین مشکلات بر سر راه بررسی آنها، کمبود و نایابی نمونه‌های این قبیل قالی‌هاست. طرح‌های خشتی، سرو و کاج، لچک ترنج، بته‌جقه و قالی‌های تصویری (تصاویر ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۸) از مهم‌ترین طرح‌های بوده که هر کدام در طرح، نقش و رنگ بنابر سلیقه بی‌بی‌ها، دارای تفاوت‌هایی بوده است.

در این بین، قالی‌های تصویری بی‌بی‌باف با ساختار بصری متفاوتی مشاهده می‌شوند که در ادامه به بررسی مختصر نقوش یکی از این نمونه قالی‌ها با عنوان قالی «سه زن ایستاده» پرداخته می‌شود.

پرویز تناولی مؤلف قالیچه‌های تصویری معتقد است که منشأ قالی‌های بی‌بی‌باف تصویری، کارت پستال‌های فرنگی بوده است. در تصویر ۸، طرح اصلی، محرابی درختی است که به غیر از نقشمایه سه زن در وسط متن، به‌صورت کاملاً قرینه طراحی و بافته شده است. متن این قالی باغی زیبا با نقشمایه درخت با پرندگانی چون طاووس، شانه به‌سر، لک‌لک و آهو هماهنگی دارد ولی با حیواناتی چون سگ نامرتبط است (تناولی، ۱۳۶۸، ۸۷). از طرفی دیگر نحوه ایستادن سه زن که به احتمال زیاد، برگرفته از تصاویر بی‌بی‌ها باشد، فرم لباس، آرایش، رنگ قهوه‌ای موها، ساز احتمالاً سه‌تار و سگ نشان‌دهنده زنان غربی (انگلیسی) است؛ اما طراح یا بافنده به سلیقه بی‌بی سعی کرده به

تصویر ۵. قالی لچک ترنج با طرح گل مینا. مأخذ: آرشیو عکس نگارندگان.

تصویر ۳. قالی لچک ترنج بی بی باف. مأخذ: آرشیو عکس نگارندگان.

تصویر ۶. قالی بی بی باف زن ایستاده به همراه سگش. مأخذ: تناولی، ۱۳۶۸، ۸۴.

تصویر ۴. قالی لچک ترنج با طرح گل مینا. مأخذ: آرشیو عکس نگارندگان.

فرم لباس، شکلی بومی بدهد؛ به نحوی که از طرح بته‌جقه (اصطلاح بومی، بته بادومی) یکی از نقش‌مایه‌های اصیل در قالی‌های منطقه، در لباس دو زن استفاده کرده است؛ همچنین طرح‌های راه‌راه در دامن زنان یادآور طرح محرابی یا محرمات در قالی‌های منطقه است. درحاشیه بزرگ این قالی از کتیبه یا قاب‌هایی استفاده شده که درون هر کدام نیز از نقوش پرندگان استفاده شده است. در کتیبه نوشتاری بالای این قالی نیز جمله «به‌فرمایش حضرت امیرمجاهد بختیاری، سنه ۱۳۲۹ ه.ق» مشاهده می‌شود.

• قدرت بی‌بی‌ها

زنان، در اوایل عصر قاجار، در چارچوب نظام مردسالاری، تنها در جایگاه همسر و مادر ایفای نقش می‌کردند «اما از اواسط دوران قاجار، زنان به تدریج از قدرت و آزادی‌های فردی و اجتماعی برخوردار شدند. رفت‌وآمد اروپائیان و مسافرت ایرانیان به خارج از کشور موجب شد تا فکر آزادی زنان در ذهن مردم ترقی‌خواه ایران راه یابد» (دلریش، ۱۳۷۶، ۱۷۹). در این میان بی‌بی‌ها، مادران، همسران، دختران و خواهران خوانین بودند که با استفاده از موقعیت اجتماعی و اقتصادی که داشتند، اقدام به تولید قالی می‌کردند. «بی‌بی‌ها، سرپرستی و وظایف شوهران خود را در موقع اشتغال آنها به امور دیگر، به‌نحو شایسته و تحسین‌آمیزی بر عهده می‌گرفتند، زمانی که خوانین در تهران یا ولایت‌های دوردست به سر می‌بردند، زنان سر رشته امور را به‌دست گرفته و زندگی و کار متعلقان و وابستگان را هدایت می‌کردند (رایس، ۱۳۶۶، ۱۳۲). «مقام و منزلت یک بی‌بی به قدری بود که دیگران به موقعیت او غبطه می‌خوردند. او مستقل از همسر، دارای تشکیلات جداگانه‌ای است. چنانچه شوهرش با وی بدرفتاری کند، هر وقت بخواهد می‌تواند به خانه پدر و یا برادرش برگردد. فرزندانش به وی احترام می‌گذارند. او مجاز است که با بیشتر خویشان و افراد خانواده‌اش در هر وقت و به هر مدتی که بخواهد ملاقات کند» (مکین‌روز، ۱۳۷۳، ۱۰۱). همچنین بی‌بی‌ها به‌واسطه قدرت و اختیارات خاص، مهرهای خاص خود را داشتند و برای انجام معاملات شخصی از آن استفاده می‌کردند (رایس، ۱۳۶۶، ۶۰ و ۵۹). نفوذ و قدرت بی‌بی‌ها، به حدی بود که در مقام قضاوت و حل‌وفصل شکایات قرار می‌گرفتند، گاهی هم اتفاق می‌افتاد که بعضی از کشاورزان از ظلم و ستم مباشر به بی‌بی متوسل می‌شدند (مکین‌روز، ۱۳۷۳، ۹۹). مشورت با بی‌بی‌ها همیشه کارساز بود؛ به‌عنوان نمونه راهکارهای بی‌بی صاحب‌جان در فتح اصفهان نمونه‌ای از این مسئله است (همان، ۱۰۳) یا بی‌بی مریم در پاسداری از مشروطه، اسلحه‌به‌دست در برابر قزاق‌ها جنگید و به لقب سرداری نائل آمد. علاوه‌بر

تصویر ۷. قالی بی‌بی‌باف زن ایستاده. مأخذ: تناولی، ۱۳۶۸، ۸۵.

تصویر ۸. قالی بی‌بی‌باف سه زن ایستاده. مأخذ: تناولی، ۱۳۶۸، ۸۶.

شکل‌های مختلف مانند موسیقی، هنر، فیلم، مد و سبک زندگی بین خوانین با غرب و حتی خوانین سایر شهرهای ایران تأثیر به‌سزایی در سلیقه بی‌بی‌ها داشت و آنها را به سمت سبک و مدهای غربی ترغیب می‌کرد. از طرفی دیگر هدیه دادن قالی‌های بی‌بی‌باف به خوانین سایر شهرها یا کشورها باعث افزایش شهرت و شناخت بی‌بی‌ها و به‌عنوان یک راه برای ارتقای جایگاه قدرت ایشان در عرصه هنر و فرهنگ بومی می‌شد.

پالت رنگی در قالی‌های سنتی که توسط خانواده‌ها بافته می‌شد، بیشتر رنگ‌های تیره مانند سورمه‌ای، قهوه‌ای و مشکی کاربرد داشت این امر به دلیل وجود چالش‌ها و سختی‌های زیاد در زندگی همچون تحمل غم و رنج، کار سخت و تلاش فراوان بود؛ اما در قالی‌های بی‌بی‌باف که توسط افراد متمول و دارای ارتباطات فرهنگی بودند، استفاده از رنگ‌های روشن‌تر مانند آبی روشن، سفید، کرم و نارنجی مرسوم بود.

تفاوت در پالت رنگی این دو نوع قالی، به عوامل فرهنگی، اجتماعی و محیطی مرتبط با تولید آنها برمی‌گردد. بافندگان قالی‌های سنتی چون در شرایط سخت‌تری زندگی می‌کردند، از رنگ‌های تیره استفاده می‌کنند؛ اما در قالی‌های بی‌بی‌باف که به‌عنوان نمادی از ثروت، ثبات و جایگاه اجتماعی می‌توانند تلقی شوند، استفاده از رنگ‌های روشن، گرم و زنده‌تر مرسوم و نشانه‌ای از انرژی، شور و شوق بی‌بی‌ها بوده است. تولید این قالی‌ها با این تغییرات نیاز به نظارت مستقیم خود بی‌بی‌ها داشت؛ از این رو کارگاه‌های متمرکز که بافندگان از ساعت مشخصی در آن حاضر می‌شدند و در ساعت مشخصی دست از کار می‌کشیدند، نتیجه واقعی این رابطه بود.^۴

- قدرت و دانش

امروزه شکلی از دانش بدون وجود قدرت قابل تصور نیست (حقیقت، ۱۳۹۲، ۶۴). در طول تاریخ اغلب شاهان و حاکمان سرزمین‌های تحت سیطره آنها بنا بر نیاز، ضرورت و نمایش قدرت خود دستور خلق آثاری را صادر می‌کردند. وجود بناهای مختلف در سرزمین ایران عصر صفوی و عثمانی نمونه‌هایی از این نوع تفکر هستند. تا پیش از این، قالی نقش کمتری در این مورد داشت و بیشتر معماری به دلیل ساختار فیزیکی، چنین نقشی را ایفا می‌کرد. در عصر قاجار با اهمیت یافتن بانوان در اداره کاخ و قلاع، صنایع تحت‌نظارت آنها هم به ابزاری جهت نمایش قدرت تبدیل شد. تغییر در ابعاد و تمایل به بافت قالی‌های بزرگ پارچه که نیاز به دستگاه‌ها و سیستم رنگ‌رزی وسیع‌تر داشت، همچنین می‌طلبید که بی‌بی‌ها با دانش بافت این

سیاست، یکی از اموراتی که بی‌بی‌ها در آن نقش داشتند، امور اقتصادی بود مانند بی‌بی‌صغری دختر ضرغام‌السلطنه فرادنبه‌ای و همسر خدارحم‌خان، از جمله کسانی بود که در چالش‌تر به تولید قالی‌های بی‌بی‌باف اشتها داشت.

• ابعاد نظری قدرت بی‌بی‌ها در روند تولید قالی - قدرت و مقاومت

طبق تحلیل‌های فوکو، چیزی بیرون از قدرت وجود ندارد. در این صورت، یا تسلیم و انقیاد در برابر قدرت وجود دارد، یا مقاومت. با توجه به این نکته، دوران بافت قالی‌های بی‌بی‌باف، محدود به برهه‌ای خاص بود که با قدرت و شوکت خوانین درهم‌آمیخته شده بود چراکه در زمان ناصرالدین‌شاه شروع و در زمان رضاشاه با ازبین‌رفتن خوانین خاتمه یافت و همسرانشان قالی‌های بی‌بی‌باف را نیز دیگر سفارش ندادند. بعد از فروپاشی خوانین نیز توسط برخی بازماندگان، سفارش‌هایی برای این نوع قالی‌های خاص داده می‌شد که اندک شمار بودند (قانی، ۱۳۹۸، ۵۰). علت اصلی این تغییر و تحول آن است که امتیاز این هنر در دست بی‌بی‌ها بود. بنابراین، قدرت در اینجا به‌عنوان نهادی که تعیین‌کننده روابط اجتماعی و امتیازها است و مقاومت به‌عنوان عکس‌العملی که برخی از بازماندگان خوانین نسبت به قدرت نشان داده‌اند، مطرح شده است. در خصوص رابطه قدرت و مقاومت ذکر این مورد نیز درخور توجه است که در گذشته برخی بافندگان معمولاً به دلیل عدم دسترسی به امکانات لازم جهت برپا کردن دار قالی در منازل شخصی‌شان به‌خصوص کمبود سرمایه، در شرایط اقتصادی ضعیف‌تری قرار داشتند. بافندگان در این شرایط به دلیل نیاز به درآمد و تأمین نیازهای زندگی، به شرایط کاری در کارگاه‌های بافندگی بی‌بی‌ها تسلیم می‌شدند.

- قدرت و رابطه

مدل روابط قدرت در نزد فوکو، اساساً متضمن شبکه‌ای از تأثیرها، تأثرها و رابطه بین نیروهاست. شبکه‌ای که هیچ‌گاه شکل واحد از روابط سلطه‌آمیز افراد مسلط بر افراد تحت‌تسلط خود را نمی‌گیرد (جهانگیری، ۱۳۹۲، ۲۶). روابط بین بی‌بی‌ها و بافنده‌ها که موجب خلق قالی‌ها شده از دو منظر قابل بررسی است: نخست اینکه به دلیل ارتباط خوانین با دول غربی، حس تجمل‌گرایی و زندگی اشرافی در بین بی‌بی‌ها ایجاد شد و دوم ارتباط ایشان با بافنده به‌نحوی که سلیقه تازه ایجاد شده بی‌بی‌ها به‌صورت فرمایش در قالی ظهور و پیاده می‌شده است. این اعمال قدرت به‌واسطه رابطه منجر به خلق قالی‌هایی متفاوت در چالش‌تر شد، به‌طوری‌که تأثیرات فرهنگ اروپایی در قالی‌های بی‌بی‌باف از نقوش تا رنگ‌بندی مشهود است. روابط فرهنگی به

سنتی منطقه چالش‌تر را با نوآوری و خلاقیتی دیگر تولید کنند. این ترکیب هنر سنتی با بدعت جدید، فرصتی برای تولید دانش و حقیقت جدید می‌شد. در **جداول ۱ و ۲** سعی شده است با تحلیل محتوای قالی‌ها، ردپای نفوذ و سلیقه بی‌بی‌ها تحلیل و به‌صورت خلاصه مشخص شود.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش با تکیه بر مبانی نظری مفاهیم قدرت براساس نظریه میشل فوکو، بررسی و تحلیل تحولات قالی بی‌بی‌باف، در قالب گفتمان قدرت-مقاومت، قدرت-دانش و قدرت-رابطه انجام شد. نتایج نشان داد که بی‌بی‌ها به‌عنوان گروهی از زنان تأثیرگذار و مقتدر، میکروفیزیک قدرت را

قالی‌ها نیز آشنا شوند. بی‌بی‌ها نسل‌به‌نسل و به‌صورت اجدادی، دانش و تجربه خود را در زمینه بافت قالی به ارث می‌بردند و انتقال می‌دادند. این نقل‌وانتقال دانش و تجربه در طول زمان، منجر به حفظ و زنده نگه داشتن بافت قالی‌های بی‌بی‌باف و ارتباط نسل‌های مختلف در جامعه سنتی چالش‌تر شده بود. از طرفی دیگر، تولید قالی به بی‌بی‌ها این امکان را می‌داد که با استفاده از طرح‌ها و نقوش محلی هویت فردی، فرهنگی و اجتماعی خود را تقویت کنند. این اتفاق به بی‌بی‌ها اعتمادبه‌نفس بیشتری می‌داد؛ زیرا ایشان درک کرده بودند که با این نوع تولیدات، توانسته بودند به یک نماد ارزشمند از فرهنگ و هویت زنانه خود تبدیل شوند؛ همچنین تلاش می‌کردند تا همان قالی

جدول ۱. تحلیل طرح، نقش و رنگ قالی‌های چالش‌تر و قالی‌های بی‌بی‌باف. مأخذ: نگارندگان.

سنجه	قالی‌های سنتی (غیر بی‌بی‌باف)	قالی‌های بی‌بی‌باف	تحلیل
طرح	-لچک‌ترنج -خشتی -قابی	-خشتی -سرو و کاج -لچک‌ترنج -بته‌جقه -قالی‌های تصویری	-مراودات خارجی بی‌بی‌ها موجب آشنایی آنها با کارت‌پستال‌های غربی باعث شده بود که در یک چهارگوش مستطیل شکل، تصویری از فیگورهای زنانه که نمادی از خود بی‌بی‌ها بوده را در باغی پر از درخت و پرندگان و ... بر متن قالی‌هایشان به تصویر بکشند.
رنگ	-آبی تیره -قرمز تیره -سورمه‌ای	-رنگ‌های گرم -آبی روشن -سفید -کرم -نارنجی	-در قالی‌های بی‌بی‌باف به‌دلیل متمول بودن بی‌بی‌ها و زندگی تقریباً بی‌دغدغه‌شان، به استفاده از رنگ‌های شاد ترغیبشان می‌کرد.
نقوش	-انواع نقوش گیاهی (درخت بید مجنون، کاج، سرو، بادام و ...) -انواع نقوش برگرفته از محیط پیرامون و طبیعت مانند: داس، قیچی، قندان، کفش‌دوزک و ...	-درخت سرو -درخت کاج -فیگور انسانی -فیگور حیوانات خانگی (سگ) -گل و بته -کتیبه	-در قالی‌های خشتی، قابی و لچک‌ترنج، نقوش هر دو گروه مشترک بود اما تغییراتی در استفاده از رنگ‌ها وجود داشت. در قسمت نقوش هم برخی نقش‌مایه‌ها مانند بیدمجنون در برخی قالی‌های بی‌بی‌باف بافته نمی‌شده است. -وجود کتیبه با اسم سفارش‌دهنده و تاریخ بافت فقط در قالی‌های بی‌بی‌باف مشاهده می‌شود.

جدول ۲. انتزاع‌های ممکن در رویکرد قدرت از منظر فوکو و مصادیق آن در قالی‌های بی‌بی‌باف. مأخذ: نگارندگان.

انتزاع‌ها در رویکرد قدرت فوکو	مصادیق‌ها در قالی‌های بی‌بی‌باف
قدرت- مقاومت	<p>-تسلیم‌بافندگان در برابر زر و دستمزد</p> <p>-تسلیم به دلیل اهمیت نقش خان و خانواده وی در تمام شئون زندگی رعیت به‌خصوص مشاجرات یا مشکلات طایفه‌ای و خانوادگی</p> <p>-تسلیم‌بافندگان به شرایط اجتماعی و تنگناهای اقتصادی خود و وابستگی به قدرت بی‌بی‌ها</p> <p>-وابستگی بافندگان به فعالیت قالی‌بافی و تأمین معیشت خانواده‌ها</p>
قدرت- دانش	<p>-دانش و قدرت بی‌بی‌ها در جامعه سنتی‌شان</p> <p>-دانش خلق قالی در ابعاد بزرگ، رنگ‌رزی یک‌دست و نوآوری نقشه‌های خاص</p> <p>-احساس اعتمادبه‌نفس و احترام به خود</p> <p>-قدرت دانش در زمینه نوآوری و طراحی قالی‌ها</p> <p>-تولید قالی‌ها به‌عنوان آثار هنری پیشرو در جامعه سنتی چالش‌تر</p> <p>-خود ابرازی و نشان دادن قدرت و دانش بی‌بی‌ها با استفاده از زبان هنر(قالی)</p> <p>-تولید دانش و حقیقت جدید با استفاده از یک فضا و هنر سنتی بومی</p>
قدرت- رابطه	<p>-تغییر در سلیقه بی‌بی‌ها به دلیل روابط با غرب</p> <p>-اعمال قدرت جهت پیاده‌سازی سلیقه بی‌بی‌ها (نقش‌مایه بته‌جقه روی لباس‌زنان)</p> <p>-هدیه دادن قالی‌های بی‌بی‌باف</p>

بروز می‌کرد. در خصوص قدرت-دانش نیز در عصر قاجار، بانوان و در این مبحث بی‌بی‌ها در منطقه چالش‌تر نقش مهمی در اداره امور داشتند به‌نحوی که تولید قالی‌های بی‌بی‌باف براساس دانش و تجربه شخصی‌شان، به یکی از ابزار نمایش قدرت تبدیل شده بود که به آن‌ها اعتماد به نفس و تخصص در تولید قالی می‌بخشید؛ همچنین، تولید قالی‌های بی‌بی‌باف به آن‌ها امکان می‌داد هویت فرهنگی و اجتماعی خود را تقویت کنند و با نوآوری و خلاقیت، قالی‌های جدیدی تولید کنند. بی‌بی‌ها قدرت و دانش خود را از طریق قالی‌های بی‌بی‌باف به نمایش می‌گذاشتند و از این طریق به نوعی خودابرازی می‌رسیدند. طرح‌ها و نقوش منحصر به فرد بومی، استفاده از رنگ‌های گرم و روشن، کیفیت و دقت در انتخاب مواد اولیه، نظارت بر بافت و ابعاد

در این منطقه اعمال کردند و با استفاده از قدرت اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و مدیریتی خود، ساختار(طرح، رنگ، کیفیت، ابعاد و امثالهم) و محتوای قالی‌های بی‌بی‌باف را تعیین کرده‌اند. به نوعی نظام قدرت بی‌بی‌ها، به‌عنوان عامل اصلی، نقش حیاتی در شکل‌گیری قالی‌های بی‌بی‌باف و به تبع آن نقش مهمی در نمایش و تبلیغ قدرت آن‌ها داشته است. گفتمان قدرت-مقاومت فوکویی نشان داد که: در دوران بافت قالی‌های بی‌بی‌باف، قدرت در دست بی‌بی‌ها و خوانین بود و مردم عادی از این هنر و تجملات آن بهره‌برداری نکردند. با از بین رفتن خوانین، تعداد سفارش‌های این قالی‌ها کاهش یافت. بنابراین، قدرت به‌عنوان نهاد تعیین‌کننده روابط اجتماعی و امتیازها در اینجا نقش داشته و مقاومت نیز در عکس‌العمل برخی از بازماندگان خوانین نسبت به قدرت

بزرگ پارچه قالی‌ها همه این امکان را می‌داد تا هویت و قدرت خود را در زبان هنر (قالی‌های بی‌بی‌باف) نشان دهند. ارتباط قدرت - رابطه مطابق نظریه فوکو، قدرت به‌عنوان رابطه‌ای بین نیروها در نظر گرفته می‌شود. ارتباط خوانین و بی‌بی‌ها با دول غرب و سایر شهرها باعث تعاملاتی شده بود که سلیقه بی‌بی‌ها بیشتر به سبک‌های غربی متمایل شده بود که این دگرگونی‌ها در قالی‌های بی‌بی‌باف از طرح تا رنگ بندی مشهود بود به‌نحوی که به‌دلیل رفاه اقتصادی و متمول بودن بی‌بی‌ها و تعاملات فرهنگی، از رنگ‌های گرم و شاد در قالی‌هایشان، بر خلاف قالی‌های سنتی یا غیر بی‌بی‌باف، استفاده می‌کردند. همچنین، هدیه دادن قالی‌های بی‌بی‌باف به کشورهای دیگر و خوانین سایر شهرها باعث شناخت و شهرت بی‌بی‌ها در عرصه هنر و فرهنگ بومی شده بود. در پایان، می‌توان گفت که قالی‌های بی‌بی‌باف نمونه‌ای از تعامل پویای قدرت و مقاومت در فضای سنتی قالی منطقه چالش‌تر است و نشان می‌دهد که این‌گونه قالی‌ها در جایگاه یک هنر بومی، چگونه می‌توانند در قالب یک فضای گفتمانی، منعکس کننده قدرت بی‌بی‌ها به‌عنوان تولیدکنندگان باشند.

اعلام عدم تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

پی‌نوشت

۱. در قالی‌های منطقه چالش‌تر از دو تکنیک القاجی (دو پود) و تبکو (یک پود) استفاده می‌شود. در تکنیک تبکو از یک پود پشمی برای پود زیر و رو و با یک ضخامت استفاده می‌شود. شیوه انجام کار بدین نحو است که بعد از چله‌کشی به روش لول‌باف، مراحل بافت قالی از شله‌بافی (گلیم‌بافی)، با استفاده از نخ همانند نخ چله و به‌ندرت از دو رنگ آغاز می‌شود. بعد از بافتن حدوداً پنج تا هفت سانتی‌متر شله‌بافی، بافت قالی شروع می‌شود. پس از بافتن یک رج، نوبت به پودگذاری می‌رسد که با بالا بردن چوب هاف و فشار دست بافنده به چله‌های زیر هاف، دهانه‌ای باز می‌شود که طنابی با قطر حدود نیم سانتی‌متر را از بین چله‌ها عبور داده و می‌کوبد تا تارهای زیرورو حدوداً زاویه بالاتر از ۴۵ درجه پیدا کنند؛ سپس توسط همان طناب پود را از لابه‌لای چله‌ها عبور داده و دوباره روی پود دفتین می‌زنند. این عمل باعث می‌شود که گره‌ها فشرده‌تر و قالی کیفیت بالایی پیدا کند. قابل ذکر است که در گذشته اکثر قالی‌های منطقه به شیوه تبکو بافته می‌شدند. هم‌اکنون نیز این تکنیک در منطقه رواج دارد.

۲. رج قالی

۳. منشی

۴. پیرزنی که عمر خود را در کارگاه بی‌بی به بافندگی گذرانده بود، از آن زمان چنین یادکرد: «من یکی از شاگردان کارگاه بی‌بی بودم، از صبح تا عصر در کارگاه با دیگر شاگردان مشغول بافت بودیم، بی‌بی هر شب هنگام بازگشت مراقب بافندگان بود که نقشه‌ای از کارگاه خارج نشود و یا از آن کپی نکنند، درحالی‌که ما بسیاری از مواقع سعی می‌کردیم نقشه‌ها را به ذهنمان بسپاریم ولی هیچ‌گاه نقشه اصلی نمی‌شد (قانی، ۱۳۹۸، ۱۷۶)؛ از طرفی دیگر بی‌بی‌ها در پایان بافت قالی به سبب اینکه طرح‌ها و نقشه‌ها تک بودند، نقشه آن را از بین می‌بردند تا قالی بافته شده، منحصر به فرد

باقی بماند.

فهرست منابع

- تناولی، پرویز. (۱۳۶۸). *قالیچه‌های تصویری ایران*. تهران: سروش.
- جهانبازی جونقانی، کبری. (۱۴۰۰). *نخ‌های آویخته از دار: یک مطالعه مردم‌نگارانه قالی‌بافی زنان منطقه نافج در شهرستان شهرکرد* (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد رشته مدیریت راهبردی فرهنگ). دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان، ایران.
- جهانگیری، جهانگیر. (۱۳۹۲). بررسی و نقد کتاب زیست سیاست. *متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۱۳(۲۹)، ۲۶.
- حقیقت، سیدصادق. (۱۳۹۲). تاریخ عقاید، تاریخ فکری و مطالعات سیاسی. *سیاست نظری*، ۱۴(۸)، ۱-۱۰.
- داوودی، علی‌اصغر. (۱۳۹۰). تحلیل مناسبات قدرت در اندیشه میشل فوکو. *مطالعات سیاسی*، ۳(۱۲)، ۹۳-۱۱۶.
- دلریش، بشری. (۱۳۷۶). *زن در دوره قاجار*. چاپ دوم. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- دلوز، ژیل. (۱۳۹۲). فوکو (ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانزاده). چاپ سوم. تهران: نی.
- رایس، کلارا کولیور. (۱۳۶۶). *زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان* (ترجمه اسدالله آزاد). مشهد: آستان قدس رضوی.
- شبانیان، طلعت. (۱۳۹۱). خرداد، ۸. *مصاحبه شخصی*.
- طراوتی محجوبی، سپیده؛ کاتب، فاطمه و کشاورز افشار، مهدی. (۱۴۰۱). *گفتمان هویت فرهنگی زنان در فرش دست‌باف دوره قاجار و پهلوی با رویکرد فوکو*. مبانی نظری هنرهای تجسمی، ۷(۲)، ۱۲۵-۱۳۸.
- فوکو، میشل. (۱۳۸۹). *سوره و قدرت در تئاتر فلسفه* (ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانزاده). تهران: نی.
- قانی، افسانه. (۱۳۹۷). تحلیل کاربردهای قالی خشتی چالش‌تر با رویکرد انسان‌شناسی هنر. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۸(۲)، ۱۶۷-۱۸۷.
- قانی، افسانه. (۱۳۹۸). *تحلیل فرهنگی قالی خشتی چالش‌تر*. تهران: سمت.
- گفتگو با میشل فوکو، ۱۹۸۱ (ترجمه آراز بارسقین). (بی‌تا). تاریخ مراجعه: ۱۴۰۲/۶/۱، قابل دسترس در: <https://www.aparat.com/v/ASF2f>.
- مرادی، فاتح. (۱۳۹۴). *بازنمایی ساخت قدرت در فضای دانشگاه؛ با تأکید بر اندیشه فوکو*. *علوم سیاسی*، ۱۱(۱)، ۱۶۷-۲۱۲.
- مکین‌روز، الیزابت. (۱۳۷۳). *با من به سرزمین بختیاری بیائید* (ترجمه و حواشی مهراب امیری). تهران: سهند.

- نجم‌آبادی، افسانه. (۱۹۹۸). *داستان دختران قوچانی: جنسیت و خاطره ملی در تاریخ ایران*. سیرکاس: دانشگاه سیرکاس.
- نصرالهی، حبیبه. (۱۳۹۱، اردیبهشت، ۱۸). *مصاحبه شخصی*.
- نصوحی، رضا. (۱۳۸۷، اردیبهشت، ۷). *مصاحبه شخصی*.
- نصوحی، رضا. (۱۳۹۱، تیر، ۲۲). *مصاحبه شخصی*.
- نصوحی، رضا. (۱۳۹۲، خرداد، ۱۰). *مصاحبه شخصی*.
- نظری، علی‌اشرف. (۱۳۸۶). *نگرش مدرن به مفهوم قدرت سیاسی. حقوق و علوم سیاسی*، ۲(۴)، ۱۲۳-۱۴۱.
- نظری، علی‌اشرف. (۱۳۹۰). *چرخش در مفهوم قدرت: تصور فوکویی و پسافوکویی از قدرت. سیاست*، ۴۱(۳)، ۳۴۱-۳۵۸.
- نوابخش مهرداد، کریمی فاروق. (۱۳۸۸). *واکاوی مفهوم قدرت در نظریات میشل فوکو. مطالعات سیاسی*، ۱(۳)، ۴۹-۶۴.
- هیندس، باری. (۱۳۸۰). *گفتارهای قدرت از هابز تا فوکو* (ترجمه مصطفی یونسی). تهران: شیرازه.
- Smart, B. (1994). *The Governmental of Conduct: Foucault on Rationality, Power and. Subjectivity*. In B. Smart (Ed.) *Michel Foucault*. Vol. 4. London: Routledge.
- Delanty, G. & Strydom, P. (2003). *Philosophies of Social Science: The Classic and Contemporary Readings*. Maidenhead: Open University Press.
- Foucault, M. (1985). *Freiheit und Selbstsorge*. Frankfurt: Spiralbindung.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to journal of Art and Civilization of the Orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
قانی، افسانه؛ براتی، بهاره و مهرنیا، محمد. (۱۴۰۳). *واکاوی قدرت در تولید قالی‌های بی‌بی‌باف منطقه چالش‌تر. مجله هنر و تمدن شرق*، ۱۲(۴۳)، ۳۰-۴۱.

DOI:10.22034/JACO.2023.414610.1348

URL: https://www.jaco-sj.com/article_185100.html

